

ALTAY DİLLERİNDE EDİLGENLİK EKI

M. Selda KARAŞLAR ¹

ÖZET

Altay dilleriyle ilgili Altayistler günümüze kadar birçok çalışma yapmışlardır. Altayistler Altay dilleri arasındaki akrabalığı araştırmak için fonetik ve morfolojik olarak birçok denklik kurmuşlardır. Yapılan bu çalışmalar sonucu Altay dillerinin akrabalığı konusunda olumlu ve olumsuz görüşler ortaya çıkmıştır. Altay dillerinin morfolojisi üzerine pek çok çalışma bulunmakla birlikte Altay dillerindeki edilgenlik eki üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Edilgenlik eki üzerine başlıca Ramstedt, Poppe, Benzing, Gronbech, Clauson, Talat Tekin, Han-Woo Choi'nin araştırmaları bulunmaktadır.

Bu çalışmada Altay dillerinde edilgenlik eki üzerine yapılan araştırmalara yer verilmiş ve bu araştırmalardan hareketle edilgenlik ekinin Altay dillerindeki durumu değerlendirilmiştir. Bununla beraber edilgenlik ekinin tarihi ve günümüz Türk dillerindeki gelişimleri örneklerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu inceleme sonunda edilgenlik ekinin çatı eki olarak çoğunlukla tarihi ve günümüz Türk dillerinde var olduğu görülmüştür. Altay dillerinden Moğolca, Mançu-Tunguzca, Japoncada edilgenlik ekinin farklı eklerle sağlandığı, sadece Korecede ek oluşturuca /-l-/ ekinin edilgenlik anlamı katabileceği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altay Dilleri, Tarihi ve Günümüz Türk Dilleri, Edilgenlik Eki, Morfoloji.

Karaşlar, M. Selda. "Altay Dillerinde Edilgenlik Eki". *idil* 4.18 (2015): 25-44.

Karaşlar, S. (2015). Altay Dillerinde Edilgenlik Eki. *idil*, 4 (18), s.25-44.

¹ Dr., Öğretmen, MEB, cobanselda(@)yahoo.com

ALTAIC LANGUAGES PASSIVITY SUFFIX

ABSTRACT

The Altaist conducted a lot of researches on Altaic languages. To investigate the relationship between the Altaic languages they have established many phonological and morphological correlations. As a result of these researches, both positive and negative views on the relationship of the Altaic languages has been determined. Although there are many studies on the morphology of the Altaic languages studies on passivity suffix is limited. These studies on passivity suffix are conducted by Ramstedt, Poppe, Benzing, Gronbech, Clauson, Talat Tekin, Han-Woo Choi.

The paper includes studies on the passivity suffix of the Altaic languages and depending on these studies, the situation of passivity suffix of the Altaic languages is analyzed. Furthermore, the development of passivity suffix in the old and today Turkish languages is tried to be proved with the help of some examples. As a result of the research, passivity suffix is proved mostly as voice suffix in old and today Turkish language. In Mongolian, Manchu-Tungusic and Japanese passive sentences are made with different suffixes but in Korean language voice of /-l-/ can make a passive meaning to the sentence.

Keywords: Altaic Languages, Old and Today Turkish Languages, Passivity Suffix, Morphology

GİRİŞ

Altayistler bugüne kadar Altay dilleriyle ilgili pek çok çalışma yapmışlardır ve bu dilleri fonetik ve morfolojik olarak incelemiştirler. Yapılan bu çalışmalar sonucu Altay dillerinin akrabalığı konusunda olumlu ve olumsuz görüşler ortaya çıkmıştır.

Edilgen fiil, geçişli ve geçişsiz fiillerden *-(I)l-/(U)l-*, *-(I)n-/(U)n-* ekleri ile kurulan ve öznesi belli olmayan yani fiilin gösterdiği işi yapan şahsın veya nesnenin açıkça bildirilmediği fiildir. Altay dillerinin morfolojisi üzerine birçok araştırma bulunmakla birlikte Altay dillerindeki edilgenlik eki üzerine yapılan araştırmalar sınırlı sayıdadır.

Bugüne kadar Altay dillerinde edilgenlik eki üzerine yapılan çalışmalar, derli toplu olarak bir başlık altında verilmemiştir. Bu çalışmada Altay dillerindeki edilgenlik eki üzerine yapılmış araştırmalar ve bu ekin gelişimi değerlendirilmiştir. Edilgenlik ekinin Altay dilleriyle tarihi ve günümüz Türk dillerindeki durumu açıklanmaya, edilgenlik anlamı katan farklı ekler de örneklerle sunulmaya çalışılmıştır.

Altay dillerindeki edilgenlik eki üzerine görüş bildiren Ramstedt, edilgenlik eki olarak *-l-* ekini tasarlamıştır. Ramstedt, fiilden türemiş *-l-* ekinin bütün Altay dillerinde bulunduğunu bununla birlikte Korece içinde de rastlandığını, bu ekin şimdiki Türkçede edilgenlik için kullanıldığını söylemiştir. Ona göre bu ek eski çıkışında edilgen yapı ve geçmiş zaman yapmıştır. Ramstedt, bu ekin Çuvaşçada da bulunduğunu, ana şekliyle görüldüğü yerler için Moğolcada birçok şekliyle görüldüğünü belirtmiştir. Moğolca *aril-* “kaybolmak, görünmez olmak” (< *ariin arigun* ‘ortadan kaldırmak’), Tunguzca *ari-wun* “ortadan kaldırmak”, Türkçe *aruğ* “ortadan kaldırmak”, Moğolca *arçî-*, Türkçe *art-* “temizlemek” örneğini vermiştir (Ramstedt, 1952: 165).

Ramstedt, *-l-* türevleriyle Moğolcada *-Iça-* ve *-Idu-* türetildiğini söylemiş ve *-l-* ve *-d-* ~ *-du-* ile birleştiren *-Idu-* fiilinin Tunguzcada *-ldi-*, Goldikçede *-lzi-* Mançucada *-nzi-*’ye karşılık geldiğini ifade etmiştir (Ramstedt, 1952: 166).

Ramstedt, *-l-* ekinin çoğunlukla Moğolcada geçişli fiil-ettirgen çatı olarak ortaya çıkmakta olduğunu, Moğolcadaki geçişli fiil ya da Türkçedeki edilgen yapan özelliğine göre daha eski olduğunu düşünmüştür, *-ul-* ekiyle oluşturulan Moğolcadaki ettirgenliği *-bu->-wu-* edilgen gövdesinden türetilmiş *-l-* geçişliliği olarak görmek gerektiği belirtmiştir (Ramstedt, 1952: 166-167).

Ramstedt, *-d-* eki için Eski Türkçede edilgen anlam taşıdığını da açıklamıştır. Örnekler: *to-d-* “doymak”, (vgl. *to-q* ‘doymuş’, *to-l-* ‘doymak’); *jo-d-* “kaybolmak” vb. Moğolcada birkaç fiilde ikincil derecede *-d-* gövdeleri bulunduğunu söylemiştir. Örnek: *uduri-*, *uduri-d-* “ortaya çıkarmak, bulunmak” vb. Ramstedt, bu ikincil *-d-*’nin en azından bazı anlamlara sahip olduğunu ve yeni kelimeler türettiğini, Korecede de bu *-d-* ekinin bulunduğunu bildirmiştir (Ramstedt, 1952: 162-163).

Poppe, *Karşılaştırmalı Moğolcaya Giriş* adlı eserinde edilgenlik ekini *-d/-da-* olarak tasarlamıştır (Poppe, 1955: 253).

Clauson, XIII. Yüzyıl Moğolcasında edilgenlik eki olarak *-da/-de/-ta/-te-/-ğda/-gde-* eklerinin kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1962: 204).

Clauson, XIX. yüzyıl Türkçesinde edilgenlik eki olarak *-VI-* ekinin kullanıldığını, bununla beraber *-Vn-* ekinin de bazı durumlarda edilgen yapıda olduğunu bildirmiştir (Clauson, 1962: 158).

Marcel Erdal, edilgenlik eki için Eski Türkçedeki *-(X)l-*, *-tXl-*, *-sXk-* eklerinin kullanıldığını ve bunlardan *-(X)l-* ekinin en yaygın olduğunu, bu edilgen yapının aynı zamanda geçişsiz olduğunu söylemiştir. Örnek: *aç-ıl-* “açılmak”. M. Erdal, *-sXk-* eki ile kurulan fiillerin ise geçişsiz olmadığını hatta geçişli bile olabileceğini ifade etmiştir. Bu ekle kurulan fiillerin öznesi, nesne gerekli olmaksızın fiil tarafından oluşturulduğunu ve elde edilen fiilin bu nedenle edilgen olduğunu fakat temel fiilin nesnesinin direkt olarak yönetildiğini; *-tXl-* ekinin ise daha sonraki yazıtlarda ortaya çıktığını ve dil bilgisi açısından yeterli dağılıma sahip olduğunu belirtmiştir (OTWF, 1991: 651).

Talat Tekin, edilgenlik eki için Eski Türkçede *-(X)l-* olduğunu ifade etmiştir. Örnekler: *adrıl-* “ayrılmak” (T 2, vb.) < *adır-* (Altınkök I sağ 2); *yubul-* “yuvarlanmak” (T 26) < **yub-* “yuvarlanmak” (Tekin, 2000: 95).

Talat Tekin, *-(X)n-* ekinin ise edilgen ve dönüşlü fiiller türettiğini söylemiştir. Örnek: *adrın-* “ayrılmak” (Uybat III 10, 11) < *adır-* (Tekin, 2000: 95).

1. TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE EDİLGENLİK EKİ

1.1. Eski Türkçe

-(X)l-

Dönüşlülük veya edilgenlik bildirir. Örnekler: *adrl-* "aynılmak" (T 2, vb.) < *adur-* (Altınköl I sağ 2), *teril-*, *tiril-* "toplanmak" (T 33, vb.) < *ter-*, *tir-* (BK D I 1) < **tēr-*, *tiril-* "dirilmek, canlanmak" (BK D 31) < [ti]r- "yaşamak, hayatta olmak" (KT G 10) < **tīr-*, *yubul-* "yuvarlanmak" (T 26) < **yub-* "yuvarlamak" (Tekin, 2003: 94).

-sık-, -sik- / -suk-, -sük-

Sık olarak görülmeyen bir ektir, edilgendir. Örnekler: *tut-* "tutmak" > *tutsuḡ-* "yakalanmak", *bil-* "bilmek" > *bilsik-* "bilinmek", *ur-* "vurmak" > *ursuḡ-* "vurulmak" (Gabain, 1988: 60).

-t-

Yaptırma ve edilgenlik bildirir; nadir olarak bildirme ünlüsü alır. Örnekler: *oḡıt-* okutmak" < *oḡı-* "okumak", *sāwit-* "sevilmek" < *sāw-* "sevmek" (Gabain, 1988: 60).

1.2. Karahanlı Türkçesi

-(X)l-

Hem edilgen hem de dönüşlü fiiller teşkil eden bu ek ünsüzle biten tabanlara *-l-* /*-i-*/*-u-*/*-ü-* yardımcı sesleriyle bağlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde *-n-* ile yapılan edilgen fiillerin çoğu bu dönemde *-l-* ile yapılmıştır. Örnekler: *ay-* "söylemek"; *ayıl-* < *ay-ı-l-* "söylenmek" (DLT-I, 268-23), *evdi-* "elde etmek"; *evdil-* < *evdi-l-* "ele geçirilmek" (DLT-I, 246-19), *beze-* "süslemek"; *bezel-* < *beze-l-* "süslenmek" (DLT-II, 131-13), *ırḡa-* "sallamak"; *ırḡal-* < *ırḡa-l-* "sallanmak" (DLT-I, 249), *iste-* "istemek"; < *istel-* < *iste-l-* "istenmek" (DLT-I, 246-9), *ḡat-* "katmak"; *ḡatıl-* < *ḡat-ı-l-* "katılmak" (DLT-II, 121), *öḡdil-* < *öḡ-i-t-i-l-* "övlümek, methedilmek" (KB 177), *yama-* "yamamak"; *yamal-* < *yama-l-* "yamanmak" (DLT-III, 82-4).

-(X)n-

Dönüşlü ve edilgen fiiller türeten *-n-* eki bu görevi dışında çeşitli anlamlı fiiller de türetmektedir. Ünsüzle biten tabanlara *-ı-*/*-i-*/*-u-*/*-ü-* yardımcı ünlüleriyle bağlanmıştır. Örnekler: *biti-* "yazmak"; *bitin-* < *biti-n-* "yazılmak" (KB 2697), *közün-* < *köz-ü-n-* "görülme" (DLT-II, 152-17), *açıl-* "açılmak"; *açılın-* < *açıl-ı-n-* "açılmak" (DLT-I, 256-22), *süzül-* "süzülmek"; *süzlün-* < *süzül-ü-n-* "süzülmek" (DLT-II, 247,10), *tizil-* "dizilmek"; *tizlin-* < *tizil-i-n-* "dizilmek" (DLT-II, 243-25).

-sık-/sik-/suk-/sük-; -z-ı-k-/ -z-i-k-/ -z-u-k-/ -z-ü-k-

Edilgen veya dönüşlü fiiller türeten bir ektir. Kâşgarlı, bu eki *-k/-k-* ile aynı sayarak birlikte zikretmektedir. Bu ekin oldukça yaygın bir kullanılışı vardır. Örnekler: *tut-* “tutmak”; *tutsuḱ-* < *tut-suḱ-* < *tut-u-z-u-ḱ-* “tutulmak” (DLT-II, 227-13), *ur-* “vurmak, dövmek”; *ursuḱ-* < *ur-suḱ-* < *ur-uz-u-ḱ-* “dövmek, vurulmak” (DLT-I, 243-25), *ut-* “yenmek, kazanmak”; *utsuḱ-* < *ut-suḱ-* < *ut-u-z-u-ḱ-* “oyunda yenilmek, utulmak” (DLT-I, 243-12), *bas-* “basmak, baskın yapmak”; *basıḱ-* < *bas-ı-ḱ-* “basılmak, baskına uğramak” (KB 5233), *sanç-* “dürtmek, sokmak, yenmek”; *sançıḱ-* < *sanç-ı-ḱ-* “vurulmak, yenilmek, sancılmak” (DLT-II, 228).

-(X)ş-

Bu ek burada anlamı pekiştirmekte ve hareketin kendi kendine olduğunu göstermektedir. Örnekler: *süzül-* “süzülmek”; *süzülüş-* < *süzül-ü-ş-* “kendi kendine süzülmek” (DLT-II, 215-24), *tikil-* “dikilmek”; *tikliş-* < *tikil-i-ş-* “dikilmek” (DLT-I 207-17).

1.3. Harezmi Türkçesi

-(X)l-

Bu ek edilgen fiiller türetmiştir. Örnekler: *tap-ul-* “bulunmak” (HŞ 6 v:1), *yet-il-* “yetişilmek” (KE, 2v, 14-15), *yarat-ul-* “yaratılmak” (KE, 3r, 3-4), *tir-il-* “dirilmek” (KE, 6v, 11-12), *yay-ıl-* “yayılmak, dağılmak” (KE, 6v, 19-20), *say-ıl-* “(hayvan) kesilmek”, *yaz-ıl-* “yayılmak, açılmak” (KE, 56r, 7), *köter-il-* “kaldırılmak, yükseltilmek” (KE, 183r, 18).

-(X)n-

Dönüşlülük ekidir, aynı zamanda edilgen fiiller de türetmiştir. Örnekler: *ḱılın-* “yapılmak, edilmek” (KE, 7r, 8), *munlan-* “üzülmek” (KE, 100v, 15), *söklün-* “kebab edilmek” (KE, 118v, 10), *töklün-* “dökülmek” (KE, 76v, 16).

-k-

Bu ek bazı örneklerde edilgenlik eki olarak kullanılmıştır. Örnekler: *taruḱ-* “daralmak, sıkılmak, bunalmak” (KE, 24v, 17), *basıḱ-* “basılmak” (KE, 26v, 10).

1.4. Kıpçak Türkçesi

-(X)l-

Bu ek fiilden fiil türeten yapım ekidir, çoklukla geçişli fiillerden edilgen fiiller türetmiştir. Örnekler: *irik-* “toplamak” > *irk-(i)l-* “toplanılmak” (Kİ 40), *ay-* “kendine gelmek” > *ay-(i)l-* “ayılmak” (Kİ 8), *sars-* “sarsmak, silkelemek” > *sars-(i)l-* “sarsılmak” (Kİ 87).

-(X)n-

Asıl işlevi dönüşlü fiiller türetmektir. Bununla birlikte fiillere edilgenlik anlamı da katabilmektedir. Örnekler: *ur-* “dövmek” > *ur-(u)n-* “dövülmek” (CC 81), *sı-* “kırmak” > *sı-n-* “kırılmak” (Kİ 141).

1.5. Çağatay Türkçesi

-(X)l-

Edilgen fiiller türeten bir ektir. Örnekler: *aç-* “açmak”; *açıl-* < *aç-ı-l-* “açılmak” (Mahb. 188b: 7), *biti-* “yazmak”; *bitil-* < *biti-l-* “yazılmak” (Mahb. 184: 8), *ég-* “eğmek”; *éğil-* < *éğ-i-l-* “eğilmek” (Mahb. 182: 3), *évür-* “döndürmek, çevirmek”; *évrül-* < *évr-ü-l-* “dönmek, çevrilmek” (Mahb. 190: 4), *kül-* “yapmak”; *kül-* < *kül-i-l-* “yapılmak” (Mec. 49b: 5), *koş-* “takmak, iliştiirmek, katmak”; *koşul-* < *koş-u-l-* “takılmak, iliştiirilmek” (Mahb. 6: 17), *sal-* “salmak”; *salıl-* < *sal-ı-l-* “salınmak” (Küll. R 11a: 5), *ük-* “toplanmak, biriktirmek”; *ükül-* < *ük-ü-l-* “toplanmak, birikmek” (Küll. R 190b: 1).

İki şekil ile edilgen şekil arasında bazen anlam bakımından hiçbir fark yoktur. Örnekler: *éiril-/éri-* “erimek” (Seng. 97b: 1), *uzal-/uza-* “uzamak” (Seng. 72b: 16,17).

-(X)n-

Bu ek dönüşlü veya edilgen fiiller türetmiştir. Örnekler: *çal-* “çarpmak, vurmak”; *çalın-* < *çal-ı-n-* “acı içinde yerde yuvarlanmak” (G 77a: 9), *kör-* “görmek”; *körün-* < *kör-ü-n-* “görünmek” (Mahb. 178: 6), *yırağ-* “ırak, uzak”; *yırağlan-* < *yırağ-lan-* “uzağa çekilmek, uzaklaşmak” (B 43a: 7), *yüz-* “yüz, surat”; *yüzlen-* < *yüz-len-* “ayrılmak, uzaklaşmak” (Z 13a: 5).

1.6. Eski Anadolu Türkçesi

-(X)l-

Geçişli fiil kök ve gövdelerinden geçişsiz edilgen fiiller türeten, dudak benzeşmesinden kaçınan bir ektir. Örnekler: *açıl-* (MC, 74b: 7), *dürül-* (MC, 5a: 6),

viril- (EMŞer, 51), *ekil-* (EMŞer, 256), *yapıl-* (Çrh, 61), *kırl-* (MN, 69a-2), *dutl-* (MN, 11a-3), *yaratıl-* (MN, 9b-11).

-(I)n-

Bu ek ünlü veya /l/ ile biten fiillere gelince edilgenlik görevini üstlenebilmektedir. Örnekler: *işlen-* (MC, 27b: 2), *oğun-* (EMŞer, 329), *çalın-* (MC, 53b: 11).

2. GÜNÜMÜZ TÜRK DİLLERİNDE EDİLGENLİK EKİ

2.1. Çuvaşça

-il-, il-

Bu ek edilgenlik bildiren fiiller türetmektedir. Örnekler: *kasıl-* “kesilmek”, *sarıl-* “serilmek”, *pışıl-* “bozulmak”, *sirıl-* “açılmak, serilmek” vb. (Ercilasun, 2007: 1300).

-(X)n-, -ın-, -in-

Dönüşlülük ile edilgenlik bildiren bir ektir. Örnek: *avın-* “eğilmek” (Ercilasun, 2007: 1300).

2.2. Yakutça

-lın-/lin-, -lun-/lün-

Ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine gelmektedir. Geçişli ve geçişsiz fiillerden edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *xaraarılın-* “kararmak, kirlenmek, pisletilmiş olmak (*xaraar-*: kararmak, pislenmek)”, *ketilin-* “giyilmek giydirilmek (*ket-*: giymek)”, *oñorulun-* “bitirilmek, tamamlanmak (*oñor-*: yapmak, hazırlamak)”, *siterilin-* “bitirilmek, tamamlanmak (*siter-*: bitirmek, tamamlanmak)”, *tihilin-* “dizilmek, bağlayıp sıkılmak (*tis-*: dizmek, bağlayıp sıkmak)”, *uorulun-* “çalınmak (*uor-*: hırsızlık etmek)” vb. (Ercilasun, 2007: 1253).

2.3. Tuvaca

-l-, -il-, -il-, -ul-, -ül-

Edilgenlik ekidir. Ünlülerden sonra doğrudan ünsüzlerden sonra ise yardımcı ünlüyle gelmektedir. Örnekler: *adır-ıl-* “ayrılmak”, *aj-ıl-* “aşılmak”, *buz-ul-* “bozulmak, kırılmak”, *dınna-l-* “dinlenmek” vb.

Bu ekten sonra ünlüyle başlayan ek geldiği zaman yardımcı ünlü düşmektedir ve ünsüz benzeşmesi oluşmaktadır: “*vl > pt, dl > tt, zl > st, jl > şt, gl > kt*”. Örnekler: *tögül-* > *töglür* > *töktür* “saçılmak, boşalmak”, *çazıl-* > *çaslır* > *çastır* “çözülme, açılmak” vb.

-*t* ile biten fiillerde bu ünsüzün ikizleşmesi sonucu ek *-tıl-*, *-til-*, *-tul-*, *-tül-* şekline girmektedir. Örnekler: *kut-tul-* “koyulmak”, *çat-tıl-* “yatılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 1174-1175).

2.4. Hakasça

-(X)l-, -ıl-, -ül-

Bu ek edilgen fiiller türetmektedir. Ünlülerden sonra doğrudan ünsüzlerden sonra ise yardımcı ünlüyle gelmektedir. Yardımcı ünlülerin sadece düz şekilleri bulunmaktadır. Örnekler: *az-ıl-* “açılmak”; *azır-ıl-* “ayrılmak”; *iğ-ıl-* “yığılmak”; *kir-ül-* “gerilmek”, *tart-ıl-* “çekilmek” vb.

-*g-*, -*ğ-* ünsüzleriyle biten fiillerde bu ünsüzler düşmektedir ve ünlü ikizleşmesi olmaktadır. Örnek: *tüg-ül-* > *tüül-* “düşülme” (Ercilasun, 2007: 1100-1101).

2.5. Altayca

-(X)l-

Edilgenlik ifade eden fiiller türeten işlek bir ektir. “*de-*” ve “*ce-*” fiilleri hariç ünlüyle biten fiillere *-l-* şeklinde gelmektedir. Örnekler: *erkindel-* “serbest bırakılmak” (*erkinde-*: serbest bırakmak); *ilgal-* “seçilmek” (*ilga-*: seçmek; cinsine göre ayırmak), *kıstal-* “sıkıştırılmak; koyulmak, tıklamak” (*kısta-*: ezmek, baskı yapmak, zulmetmek), *ugul-* “duyulmak” (*uk-*: duymak); *oktol-* “doldurulmak” (*okto-*: doldurmak) vb. (Ercilasun, 2007: 1033).

-(X)n-

Bazı fiillerden sonra edilgenlik bildirmektedir. Örnekler: *bıgın-* “eğilmek, bükülmek” (*bıgı-*: eğmek, bükme), *iyyen-* “serpilmek” (*iyle-*: serpmek), *ködürin-* “yükseltilmek, kaldırılmak” (*ködür-*: yükseltmek, kaldırmak) vb. (Ercilasun, 2007: 1034).

2.6. Kırgızca

-(X)l-

Bu ek edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *dayında-l-* “tayin edilmek”, *ayda-l-* “kovulmak”, *kada-l-* “saplanmak”, *aç-ı-l-* “açılmak”, *soy-u-l-* “soyulmak”, *caz-ı-l-* “yazılmak”, *suran-ı-l-* “sorulmak”, *cet-i-l-* “varılmak, yetişilmek” vb. (Ercilasun, 2007: 506).

-(X)n-

Dönüşlü ve edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *muun-* “boğulmak”, *söykön-* “sürtülmek”, *açın-* “üzülmek”, *malın-* “daldırılmak”, *şaylan-* “seçilmek”, *taştan-* “atılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 506).

-(X)k-

Bu ek edilgen fiiller türetmekte ve eklendiği fiilin anlamını pekiştirmektedir. Örnekler: *tal-ı-k-* “yorulmak”, *er-i-k-* “canı sıkılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 506).

2.7. Tatarca

-(X)l-

Fiillerden edilgenlik veya öznesi belirsizlik ifade eden gövdeler türetmektedir. Örnekler: *ırğıl-* “yırılmak”, *yonçıl-* “yorulmak”, *atıl-* “atılmak”, *evërël-* “evrilmek, dönüşmek”, *taral-* “yayılmak”, *çayçal-* “dökülmek”, *söyël-* “sevilmek”, *çaqırıl-* “çağrılmak”, *tözël-* “kurulmak, inşa edilmek”, *añlaşıl-* “anlaşılmak”, *uyanı-l-* “uyanılmak”, *sav-ı-l-* “sağılmak”, *ar-ıl-* “yorulmak”, *tab-ı-l-* “bulunmak”, *at-ı-l-* “atılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 707).

2.8. Başkurtça

-(X)l-, -ıl-, -ül-, -ül-, -ül-

Bu ek edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *tütül-* “tutulmak”, *ışıl-* “içilmek”, *biril-* “verilmek”, *qürül-* “kurulmak”, *yahal-* “yapılmak”, *tüzül-* “düzene girmek, kurulmak, yapılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 765).

-(X)n-, -ın-, -in-, -ün-, -ün-

Dönüştü ve edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *taşlan-* “sallanmak”, *başlan-* “başlanmak” vb. (Ercilasun, 2007: 765).

2.9. Kazakça

-(X)l-

Edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *qama-l-* “sarılmak”, *ayaqta-l-* “bitmek, sona ermek”, *şaqır-ı-l-* “çağrılmak”, *ayt-ı-l-* “söylenilmek”, *üz-i-l-* “koparılmak”, *baylan-ı-l-* “bağlanılmak”, *şeş-i-l-* “çözülme, açılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 449).

-(X)n-

Bu ek dönüştülük ekidir; ancak *-l* ile biten ve içinde */l/* bulunan fiillerden edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *al-ı-n-* “alınmak”, *il-i-n-* “asılmak, takılmak”, *böl-i-n-* “bölünmek”, *ora-n-* “sarılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 449).

2.10. Karakalpakça

-(X)l-

Edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *atal-* “adlandırılmak”, *qıyıl-* “kesilmek, kıyılmak”, *toqıl-* “örülme” vb. (Ercilasun, 2007: 567).

-(X)n-

Bu ek dönüştülük ve edilgenlik bildirmektedir. Örnekler: *bilin-* “bilinmek”, *delin-* “denilmek, söylenmek” vb. (Ercilasun, 2007: 568).

2.11. Nogayca

-(İ)l-

Geçişli ve geçişsiz fiillerden edilgen anlamlı fiiller türetmektedir. Örnekler: *egil-* “ekilmek”, *iyil-* “eğilmek”, *basıl-* “basılmak”, *kuyıl-* “boşalmak, koyulmak”, *minil-* “binilmek” vb. (Ercilasun, 2007: 633).

2.12. Kumukça

-(X)l-

Bu ek edilgen fiiller türetmektedir. /l/ ünsüzü hariç, diğer ünsüzlerle biten fiillere ünlü uyumlarına göre /t, i, u, ü/ ünlülerinden birini alarak gelmektedir. Örnekler: *aytul-* “söylenmek, denilmek”, *bağul-* “bakılmak, hizmet edilmek”, *batdırıl-* “batırılmak”, *iritil-* “eritilmek”, *qazıl-* “kazılmak”, *qurul-* “kurulmak, yapılmak, inşa edilmek” vb.

/l/ ünsüzü ile biten fiillerin edilgen şekli /-(I)n-/ ekiyle yapılmaktadır. Örnekler: *çalın-* “biçilmek”, *yülün-* “tırış edilmek”, *bölün-* “bölünmek”, *alın-* “alınmak” vb.

/-IA/ ekiyle yapılmış fiillerin de edilgen şekli /-(I)n/ ekiyle yapılmaktadır. Örnekler: *ağulan-* “zehirlenmek”, *küylen-* “gübrenilmek, akord edilmek” vb. (Ercilasun, 2007: 973).

-(I)n-

Dönüşlülük ekidir, aynı zamanda bu ek /-IA/ ekli fiiller ile kök hecesinde /l/ ünsüzü bulunan fiillere gelerek edilgen fiiller türetmektedir ve bu fiillerin bazıları aynı zamanda dönüşlülük anlamı taşımaktadır. Örnekler: *bilen-* “bilenmek, mecazen bir şeye iyice hazırlanmak”, *bilin-* “bilinmek”, *ilin-* “takılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 973).

2.13. Karaçayca-Malkarca

-(X)l-

Bu ek edilgen ve dönüşlü fiiller türetmektedir. Örnekler: *aşal-* “yenmek”, *ayt-ı-l-* “söylenmek”, *tab-ı-l-* “bulunmak” vb. (Ercilasun, 2007: 902).

2.14. Kırım-Tatarcası

-(X)l-

Birlikte kullanıldığı fiile edilgenlik veya dönüşlülük anlamı katan bu ekin asıl işlevi edilgen fiiller türetmesidir.

Bu ek ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenmektedir. +IA- ekinden sonra -l- getirilmez. Örnekler: *aydal-* “sürülmek”, *maqtal-* “övülmek”, *aşal-* “yenilmek”, *açıl-* “açılmak”, *bozul-* “bozulmak”, *qaqıl-* “vurulmak” vb.

Ünsüzlerle biten fiillerden sonra -l- eki ikinci hecedeyse yardımcı seslerden biriyle esas fiile bağlanmaktadır. Sonraki hecelerde /l/, /i/ yardımcı sesleri

bulunmaktadır. Örnekler: *qoyul-* “konmak”, *burul-* “çevrilmek, kıvrılmak”, *kömül-* “gömülmek”, *tökül-* “dökülmek” *atıl-* “atılmak” vb.

Bazı kelimelerde *-l-* eki eklendiği fiille aynı anlamda kullanılmaktadır. Örnek: *doğul-* “doğmak” (Ercilasun, 2007: 841-842).

-(X)n-

Asıl olarak dönüşlü fiiller türetmektedir; ancak getirildiği *-l-*, *-la-*, *-le-* ile biten fiillere edilgen anlam vermektedir. Örnekler: *bilen-* “bilenmek”, *bilin-* “bilinmek, tanınmak”, *ilin-* “asılmak, takılmak”, *salın-* “konulmak”, *saylan-* “seçilmek”, *örselen-* “örselenmek” vb.

Birkaç kelimeye *-n-* eki edilgenlik ifadesi vermektedir. Örnekler: *cibin-* “ıslanarak kabarıp şişmek”, *keçin-* “ölmek”, *çayqan-* “çalkalanmak” vb. (Ercilasun, 2007: 842).

2.15. Özbekçe

-(X)l-, -(i)l-

Bütün fiil tabanlarına getirilen işlek bir ektir, ekin asıl işlevi edilgenliktir. Bu ek geçişli ve geçişsiz fiillerden edilgen anlamlı fiiller türetmektedir: Örnekler: *qaçur-il-* “kaçırılmak”, *bezä-l-* “süslenmek”, *qoy-il-* “koyulmak, bırakılmak”, *yığ-il-* “yığılmak, toplanmak”, *köm-il-* “gömülmek”, *süy-il-* “sevilmek”, *eşit-il-* “iştirilmek”, *äyt-il-* “söylenmek”, *qoş-il-* “katılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 309).

-(X)n-, -(i)n-

Bu ekin asıl işlevi dönüşlülük olup *-l-* ünsüzü olan fiillerle ünlü ile biten bazı fiillerde edilgenlik de ifade etmektedir. Örnekler: *yul-in-* “yolunmak”, *qıl-in-* “yapılmak”, *kel-in-* “gelinmek” vb. (Ercilasun, 2007: 309).

2.16. Yeni Uygurca

-(X)l-

Geçişli ve geçişsiz fiillerden edilgen fiiller türetmektedir. Örnekler: *atal-* “ad verilmek”, *istäl-* “istenilmek”, *deyil-* “denilmek”, *eçil-* “açılmak”, *yeyil-* “yayılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 375).

2.17. Türkmençe

-(X)l-

Fiillere gelerek edilgenlik ifade eden yeni fiiller türeten işlek bir ektir. Örnekler: *bezel-* “süslenmek”, *okal-* “okunmak”, *unudıl-* “unutulmak”, *yuvul-* “yıkılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 255).

-(X)n-

Bu ekin asıl işlevi dönüşlü fiiller türetmektir; ancak bu ekin bir başka fonksiyonu ise edilgenlik ifade eden fiiller türetmektedir. Örnekler: *baarlan-* “kontrol edilmek”, *dilin-* “dilme işlemi başkası tarafından yapılmak” vb. (Ercilasun, 2007: 255).

2.18. Azerice

-(I)l- /-(U)l-

Genel olarak ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden “olma” veya “yapılma” bildiren edilgen fiiller türeten aynı zamanda geçişsiz fiiller de türeten işlek bir ektir. Örnekler: *ğurul-* “kurulmak, inşa edilmek”, *yıxıl-* “yıkılmak”, *pozul-* “bozulmak”, *tapıl-* “bulunmak”, *tökül-* “dökülmek” vb. (Ercilasun, 2007: 192).

-(X)n-, -(I)n- / -(U)n-

Bu ekin asıl işlevi dönüşlü fiiller türetmektir; ayrıca edilgenlik işlevi de bulunmaktadır. Örnek: *yayın-* “bir başka yere yönlendirilmek” (Ercilasun, 2007: 192).

2.19. Gagavuzca

-(I)l-

Öznesi bilinmeyen veya söylenmeyen fiiller türetmektedir. *-l* ünsüzü ve ünlüyle biten fiillere gelmez; böyle fiillere aynı fonksiyonu taşıyan *-n-* eki gelmektedir. Örnekler: *sarıl-*, *satıl-*, *işidil-*, *kesil-* vb. Edilgenlik ifadesi taşıyan fiillerde *-n-* ekinden sonra *-l-* eki gelebilmektedir. Örnek: *beklenil-*. *-l* ekinden sonra *-n-* eki de gelebilmektedir. Örnek: *ayırılın-* (Ercilasun, 2007: 111).

-(I)n-

Bu ek dönüşlülük eki olmasının yanında edilgenlik eki olarak da kullanılmaktadır. Örnekler: *haşlan-*, *delilken-* vb. (Ercilasun, 2007: 111).

2.20. Türkiye Türkçesi

-(I)l- / -(U)l-

Ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden “olma” veya “yapılma” bildiren edilgen fiiller türeten işlek eklerden biridir. Aynı zamanda geçişsiz fiiller türetmektedir. Çoğunlukla kendi kendine oluş ve dönüşlülük işlevi ağır basmaktadır. Örnekler: *açıl-*, *bakıl-*, *çizil-*, *dökül-*, *yakıl-*, *yapıl-*, *büzül-*, *kesil-*, *yanıl-* vb. (Ercilasun, 2007: 48).

-n-, -(I)n- / -(U)n-

Bu ekin asıl işlevi dönüşlü fiiller türetmekle birlikte edilgenlik işlevi de vardır. Örnekler: *yakalan-*, *temizlen-*, *silin-*, *yıkan-* vb. (Ercilasun, 2007: 48).

3. MOĞOLCADA EDİLGENLİK EKİ

Batı dillerindeki edilgen çatı etken çatıdaki geçişli-geçişsiz şekillerin karşıtıdır. Buna karşılık Klasik Moğolcada edilgen çatı etken çatının karşıtı değil, onun başka bir işlevidir. Bu çatıda iş, hareket özneye yandır. Ünlülerden sonra *-ğda/-gde*, ünsüzlerden sonra *-da/-de* ile *b, d, g, r* ve *s* ünsüzlerinden sonra ise *-ta/-te* ekleriyle sona ermiştir (Gronbech, 1993: 34-35). Örnekler: *ab* “alma” > *abta* “alınma”; *ide* “yeme” > *idegül* “yedirme” > *idegde* “yedirme, yedirilme”; *bari-* “alma” > *bariğül-* “el uzatma, almasına neden olma” > *bariğda* “alınma, almasına neden olma”.

Ramstedt, Moğolcada *-bu-* ekinin edilgen yapıları sözcükler oluşturduğunu söylemiştir. Örnek: Mo. *ere-* “ummak” > *ärä-* > *ärä-bü-* (Ramstedt, 1952: 158).

Choi, Moğolca için *-da/-de/-ta/-te* ekinin edilgenlik bildirdiğini belirtmiştir. Örnekler: Mo. *olda-* “bulunmak” < *ol-* “bulunmak”, Mo. *bolda-* “olunmak” < *bol-* “olmak”, Mo. *abte-* “alınmak” < *ab-* “almak”, Mo. *ögte-* “verilmek” < *ög-* “vermek”, Mo. *garta-* “geçilmek” < *gar-* “geçmek” (Choi, 1989: 157-158).

4. MANÇU-TUNGUZCADA EDİLGENLİK EKİ

Tunguzcada *-w/-u-* ekleri pekiştirme ve edilgenlik eki olarak kullanılmaktadır. Örnekler: Tung. *baku-* “bulunmak, aratmak” < *bak-* “bakmak”, Tung. *buw-* “verilmek” < *bu-* “vermek”, Lam. *əmu-* “getirmek” < *əm-* “gelmek” (Choi, 1989: 156).

krş. Mançuca ve Tunguzcada edilgenlik/ettirgenlik eki *-bu-* şeklindedir. Örnekler: Tung. *hawalbu-* “kımıldatmak” < *hawal-* “kımıldamak”; Ma. *guwembu-*

“şarkı söyletmek” < *guwenm-*; Go. *umbu-* “söylenmek”; Ma. *anabu-* “itilmek”; Evk. *anaw-* “itilmek”; Ewk. *ενεω-* “getirmek” < **änäbü-* < *ενε-*; Lam. *baku-* “bulunmak” < *bak-bu-* < *bak-*; Lam. *tatmu-* “sayılmak” < *tam-*; *εμου-* “getirmek” < *εμ-* “gelmek”; *huru-* “götürmek” < *hur-* “gitmek” (Choi, 1989: 157).

Ramstedt, Tunguzcada *-bu-* ekini edilgenlik eki olarak düşünmüş, kurallı fiillerde bu ekin kullanıldığını söylemiştir. Çeşitli diyalektlerde edilgen şekillerin *-wu-*, *-w-*, *-u-* şeklinde yer aldığını belirtmiştir (Ramstedt, 1952: 158).

Benzing ise edilgenlik eki biçimlerini şu şekilde vermiştir: Tunguzca **-bu-* (edilgen ve ettirgenlik) = Ma. *-bu-* (~ *-mbu-*), Go. Ölç. *-o-/-u-*, Udh. *-u-*, Sol. *-u-* ~ *-gu-*, Negd. *-w-*, Ew. *-w-*, Lam. *-w-* (Benzing, 1955: 1070-1071).

5. KORECEDE EDİLGENLİK EKİ

Ramstedt, Korece için de edilgenlik ekinin *-b-* ~ *-p-*, *-bu-* ~ *-pu-* şeklinde yer aldığını açıklamıştır (Ramstedt, 1952: 157).

Ramstedt’e göre, Korecede ek oluşturucu *-r-* ve *-l-* seslerinin edilgen bir anlamı varmış gibi görünmektedir. Örneğin: *uk-* “içeri sıkıştırmak”, *ugîrê di-* “içeri sıkıştırılmak”, **pus-*’tan *pusekçi* “kırılmış parça”, *puse di-*, *pusîrê di-* “parçalanmak”, “dağılmak”. Bu ikincil *-l* oluşumu muhtemelen Türkçedeki edilgene en yakındır (Ramstedt, 1952: 167).

Ramstedt, *-u-* ve *-wu-* ekinin edilgen fiiller türettiğini söylemiştir. Örnekler: Ko. *aro-* > *ala-wu-* “bilgi edinmek”, Tung. *ala-wu-* (Ramstedt, 1952: 167).

Choi, Türkçe *-t-* sesinin Korece *-ti-* sesine denk geldiğini ve Türkçe *-t-* sesinin yaptırma ve edilgenlik bildirdiğini belirtmiştir. Örnekler: Orh. *artat-* “bozmak” < *arta-* “bozulmak”, Uyg. *säwît-* “sevilmek” < *säw-* “sevmek” (Choi, 1989: 158).

6. JAPONCADA EDİLGENLİK EKİ

Japonca *aru* fiili, fiilin *-l* ekli bağlama biçimleri ile de birleşmekte ve edilgen anlamlı fiiller türetmektedir. Örnek: *utar-u* “vurulmak, dövülmek” < *ut-i ar-u* vb.

Japonca *ar-u* yardımcı fiili Eski Türkçe aynı anlam ve görevdeki *er-* (*är-*) yardımcı fiili ile karşılaştırılabilir (Tekin, 93: 53).

Eski Japonca *u-ru* “elde etmek; yapabilmek, edebilmek” fiili bu dönemde fiillerin edilgen biçimlerini kurmak için kullanılmıştır. Örnek: *miyuru* (< *mi u-ru*) “görünmek, görünebilmek” vb. Eski Japonca *u-ru* aynı zamanda fiillerin güç yeterliği

çatılarını da kurardı. Örnekler: *ari- uru* “var olabilmek”, *omoyuru* (< **omoh-l u-ru*) “özleyebilmek” (Tekin, 93: 56).

SONUÇ

Bu çalışmada Altay dilleriyle tarihi ve günümüz Türk dillerinde edilgenlik sağlayan yapılar morfolojik olarak ele alınmış, Altay dillerindeki edilgenlik eki üzerine yapılan araştırmaları ve bu ekin gelişimini değerlendirmek için düzenli bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır. Edilgenlik eki çatı eki olarak çoklukla tarihi ve günümüz Türk dillerinde örneklerle tespit edilmiştir. Altay dillerinden Moğolca, Mançu-Tunguzca, Japoncada edilgenlik ekinin farklı eklerle sağlandığı sadece Korecede ek oluşturuca /-1-/ ekinin edilgenlik anlamı katabileceği belirlenmiştir.

KISALTMALAR

B	Babar-Nama (Eckmann, 2009)
CC	Codex Cumanicus (Güner, 2013)
Çrh.	Ahmet Fakih, Çarhname (Gülsevin, 1997)
DLT	Atalay, 1943
EJ	Eski Japonca
EMŞer	Ahmet Fakih, Evsafı Mesacidi’ş-Şerife (Gülsevin, 1997)
ET	Eski Türkçe
Ew.	Evenkice
G	Gedā. Dīvān (Eckmann, 2009)
Go.	Goldikçe
HŞ	Hacıeminoğlu, 2000
KB	Arat, 1999
KE	Ata, 1997

Kİ	Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak (Güner, 2013)
Ko.	Korece
Küll. R.	Külliyât (Eckmann, 2009)
Lam.	Lamutça
Ma.	Mançuca
Mahb.	Maḥbûbü'l- Kûlûb (Eckmann, 2009)
MC	Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne (Gülsevin, 1997)
Mec.	Mecâlisü'n- Nefâ'is (Eckmann, 2009)
MN	Marzubân-Nâme Tercümesi (Gülsevin, 1997)
Mo.	Moğolca
NF	Zülfikar-Tezcan, 1995
OMo.	Orta Moğolca
Osm.	Osmanlıca
OTWF	Old Turkic Word Formation
Seng.	Sanglax (Eckmann, 2009)
Tung.	Tunguzca
Z	Zafernâme (Eckmann, 2009)

KAYNAKLAR

- Arat, R.R. Kutadgu Bilig I Metin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Ata, Aysu. Nâşîrû'd-dîni Bin Burhânü'd-din Rabgûzî. Kısaşü'l-Enbiyâ I. (Giriş-Metin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Atalay, Besim. Divanü Lûgati-it-Türk Tercümesi. C. I-IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988-1999.

Banguoğlu, Tahsin. Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Benzing, J. Die Tungusischen Sprachen Versuch einer vergleichenden Grammatik. Wiesbaden, 1955.

Choi, H. W. Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Morfolojisi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara, 1989.

Clauson, S. Gerhard. Turkish and Mongolian Studies. London, 1962.

Clauson, S. Gerhard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972.

Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV. Wiesbaden, 1963-1975.

Eckmann, János. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Eckmann, János. Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.

Ercilasun, Ahmet B. Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

Erdal, Mercal. Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the lexicon, Vol. I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.

Ergin, Muharrem. Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1993.

Gabain, A. Von. Eski Türkçenin Grameri. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Gronbech, K. An Introduction to Classical Mongolian. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1993.

Gülsevin, Gürer. Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Güner, Galip. Kıpçak Türkçesi Grameri. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

Hacıeminoğlu, Necmettin. Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Husisîyetleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Kara, Mehmet. Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük). Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Özyetgin, A. Melek. Ebû Ħayyân, Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi, Ankara: Köksav Yayınları, 2001.

Poppe, N. Introduction to Mongolian Comparative Studies. Helsinki, 1955.

Poppe, N. Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1960.

Poppe, N. Introduction to Altaic Linguistics, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

Ramstedt, G. J. Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft. II Formenlehre. (Haz. Pentti Aalto). Helsinki, 1952.

Räsänen, M. Materialien zur Morfologie der türkischen Sprachen. Helsinki, 1957.

Tekin, Tekin. Japonca ve Altay Dilleri. Ankara: Doruk Yayınları, 1993.

Tekin, Talat. Orhon Türkçesi Grameri. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi, 2003.

Tekin, Talat ve Ölmez, Mehmet. Türk Dilleri Giriş. İstanbul: Simurg Yayınları, 1999.

Tezcan, Semih ve Zülfikar, Hamza. Nehcü'l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu I-II (Metin). Çeviri-yazı J.Eckmann. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1995.